

Музей природи Поліського заповідника та його роль у просвітницькій роботі

Ліна КОБЗАР, Галина БУМАР

Поліський природний заповідник

lina_kobzar@mail.ru, с. Селезівка, Овруцький район, 11189, Житомирська обл., Україна

Поліський природний заповідник створений 1968 року з метою збереження типових для Українського Полісся соснових лісів та боліт. Він має великий досвід еколого-просвітницької роботи, яка сприяє розвитку екологічної культури та проводиться серед людей різних вікових категорій. Значну роль у цій роботі відіграє Музей природи, заснований у 1986 р. силами працівників заповідника. Головною метою створення музею стало поширення знань про поліську природу та засоби її охорони серед відвідувачів заповідника та місцевого населення, формування природоохоронного світогляду у дітей. Деякі з експонатів Музею природи мають наукову цінність.

Експозиція музею

Музей розташований в адміністративній будівлі заповідника на її другому поверсі. Він включає близько 400 експонатів, які відображають природу Українського Полісся. Основна увага приділяється фауні заповідника, різноманіття флори показане у меншій мірі. У музеї є опудала типових представників фауни та діорами, які зображують головні типи поліських екосистем (верхове болото, сосновий бір, березовий ліс), тематичні експозиції та колекції. Тут також розміщено природоохоронні стенди, присвячені природно-заповідному фонду України та Житомирщини, охороні та збереженню різноманіття рослинного і тваринного світу заповідника, Рамсарському угіддю міжнародного значення «Поліські болота», рідкісним природним середовищам, діяльності Українського товариства охорони птахів. Є виставка фотографій живої природи (птахів, ссавців, амфібій та рептилій, рослин, грибів), зроблених співробітниками заповідника, яка нараховує біля 150 фотознімків.

З окремих опудал представлені самець та самиця оленя шляхетного. Цей вид не зустрічається у заповіднику (Жила, Зеніна 1999; Жила, 2008), але

поширений в листяних та мішаних лісах Житомирщини. Увагу відвідувачів привертає опудало лося, є в музеї і колекція лосячих рогів. Досить велике зацікавлення відвідувачів викликає група з опудал кабанів, яка дозволяє добре роздивитися різницю у розмірах та зовнішньому вигляді дорослих та молодих тварин. Поруч з кабанями розміщено опудала зайця русака, зайця білого (Червона книга України), борсука.

Діорами «Сосновий бір», «Березовий ліс», «Верхове болото», «Низинне болото», «Бобер річковий» дозволяють показати природну обстановку, у якій мешкають певні види тварин, об'єднати окремі опудала в композиції за екологічним принципом. Це сприяє кращому запам'ятовуванню особливостей біології тварин, поглибленню уявлень про взаємозв'язки компонентів природних екосистем, розвитку екологічного мислення.

У діорамі «Сосновий бір» представлені типові мешканці лісів Поліського заповідника: козуля, сова сіра, рідкісна сова бородата. Є також опудало червонокнижного глушця та його гніздо з кладкою яєць. З рослин тут можна побачити брусницю, діафазіаструм триколюсовий, цмин пісковий, дрік красильний тощо. Цікавою є діорама «Березовий ліс», де знаходяться опудала лисиці, дятла звичайного, тетеруків, що токують, яструбів малого та великого. З рослин тут представлені мох леукобріум сизий, плаун булавовидний тощо. Поруч з діорамою розташована група з двох яструбів великих на гнізді. Діорама «Верхове болото» присвячена фауні та флорі цього рідкісного природного угруповання. З рослин тут знаходяться пухівка піхлова, сфагнум, багно болотяне, журавлина, з тварин – вуж, бурозубки мала та звичайна. Експозиція «Низинне болото» включає опудала сірої чаплі та лебедя шипуна. Сіра чапля – звичайний вид в околицях заповідника, вона гніздиться на о. Грибове та на р. Уборть. Лебідь шипун – навпаки малочислений вид, який зустрічається на болотах (Жила, Зеніна 1999; Жила, 2008). У діорамі «Бобер річковий» імітується берег річки з погризами бобра та бобровою сім'єю з дорослих тварин та їх дитинчат. Бобер є звичайним і досить численним видом Поліського заповідника (Жила, Зеніна 1999; Жила, 2008).

Дрібні експонати об'єднані у такі тематичні вітрини: «Ссавці», «Птахи» «Гнізда та яйця птахів», «Метелики», «Відбитки слідів тварин», «Колекція каменів», «Рослини». Тематична вітрина «Ссавці» включає черепи дрібних ссавців (мишівки лісової, пацюка чорного, полівки звичайної, нориці рудої, мідичь звичайної та малої тощо). Представлені черепи вовка, зайця русака, сарни. До цієї вітрини відносяться також опудала ліскульки рудої, мишки лучної, нориці та рясоніжки водяної, тхора степового, вивірки лісової тощо. Доволі цікавим є опудало «червонокнижного» горноста. На спеціальному стенді представлена невелика колекція відбитків слідів тварин, таких як вовк, борсук, рись, сарна, слуква тощо.

Колекція опудал птахів Поліського заповідника включає коловодні види (наприклад, широконосіка, гуменник, гагара чорношия, чирянка мала, водяна курочка, слуква). З хижих птахів представлені яструби, сови та лунь польовий, який є рідкісним червонокнижним видом. Представлені також опудала лісових птахів (червонокнижних орябка та тетерука, омелюха, жовни сивої, костогриза). Є й опудало пуночки, яка мешкає у зоні тундри і зустрічається в заповіднику на зимованні. З польових птахів в експозиції представлені сорокопуд сірий та куріпка сіра (опудала). Привертає увагу велике опудало крука, який нерідко зустрічається в районі Поліського заповідника (Жила, Зеніна 1999; Жила, 2008). У окремій вітрині представлені гнізда дрібних птахів (кропив'янки чорноголової, щеврика лісового, сорокопуда тернового, мухоловки строкатої тощо). Поруч з гніздами знаходиться невеличка колекція яєць.

Одною з найцікавіших у музеї природи є колекція метеликів, яка нараховує біля 200 експонатів з України, Росії, Іспанії, Таджикистану, Киргизії, Індії, Марокко, Туреччини, Азербайджану. Одним з найцікавіших експонатів є сатурнія грушева – найбільший метелик Європи. Представлені також метелики родини Косатцеві, зокрема аполлон, який імовірно зник з території України (Червона книга..., 2009).

Історія створення музею

Музей природи Поліського заповідника створювався переважно силами працівників наукової частини, однак опудала часто привозили з інших установ. Найстаршим експонатом є група з 3-х кабанів, отримана ще до 1983 року з Цуманського лісгоспу (зараз ДП «Цуманський лісгосп»), що у Волинській обл. Вона поступила у заповідник ще до завершення будівництва садиби, у т. ч. й будинку, де зараз розташований музей. У 1985 р. з Цуманського лісгоспу отримане опудало лося, а трохи пізніше — опудало лебедя-кликуна. Група з опудал оленя шляхетного привезена з Національного парку «Біловезька пуша» (Білорусь). Опудала бобрів та їх дитинчат, виставлені в діорами «Бобер річковий», поступили з Воронезького державного природного біосферного заповідника (Росія).

Біля 10 експонатів Музею природи виготовлені студентами Малинського лісотехнічного технікуму під час навчальних практик, однак не всі вони добре збереглися. Це опудала дрібних птахів: дятла звичайного, гаїчки болотяної, чикотня, сорокопуда сірого, слукви тощо. Опудала лисиці, зайця сірого, яструба великого, композиції з опудал чирянок малих та крижнів були закуплені у мисливця-аматора з міста Львів. Велике опудало чаплі сірої, та опудала більш дрібних птахів (синиця довгохвоста, костогриз, омелюх, глушець, тетерук, курочка водяна тощо) виготовлені таксидермістом з міста Житомир.

Зразки руд та цінних мінералів (гірський кришталь, мармуровий онікс, кварц, граніт тощо), представлені у «Колекції каменів», передані до музею 1987 року геологами гірсько-розвідувальної партії.

Багато з експонатів, представлених у Музеї природи, зроблені науковими співробітниками заповідника, а саме Інною Зеніною, Ольгою Яремченко, Григорієм Бумарем, Галиною Бумар, Юрієм Кузьменко, Євгеном Воробйовим. Так, Ольга Яремченко виготовила опудала синиці чубатої, глушця, що токує, сови бородатой. Інна Болотіна (Зеніна) зробила опудала пуночки, сови сірої з мишею, гніздо глушця з кладкою яєць, опудала дрібних ссавців (ліскульки, шура водяного, мишки лучної, горностая тощо), виготовила колекцію черепів ссавців, зібрала колекцію гнізд птахів. Опудала орябка, сови вухатої, широконоски, грака, луня польового, зайця білого виготовлені Григорієм Бумарем. Колекція слідів зроблена Сергієм Павловим, колекція метеликів — Євгеном Воробйовим. В оформленні колекції метеликів брав участь Віктор Пархоменко. Невеличкий стенд, присвячений шкідникам лісу, був виготовлений Назаром Назаровим.

У створенні діорам «Сосновий ліс», «Березовий ліс», «Верхове болото» приймали участь Ольга Яремченко, Галина Бумар та Григорій Бумар, діорама «Низинне болото» виготовлена Юрієм Кузьменком. Задники діорам та великі картини, розміщені на стінах музею, малював художник з міста Житомир. Природоохоронні стенди та виставка фотографій створювалися Юрієм Кузьменком, Олегом Панасевичем, Назаром Назаровим, Галиною Бумар, Ліною Кобзар, Василем Гуменюком. Були використані фотографії наукових співробітників та директора заповідника (Сергія Жили), а також київського фотографа Сергія Канциренко.

Зараз надходження опудал до Музею природи припинилося, нові діорами не виготовляються через брак місця. Нестача коштів призвела до відключення опалення у приміщенні Музею. Незважаючи на ці труднощі, проводиться оновлення наявних експозицій та природоохоронних стендів, а також догляд за експонатами. Планується також поповнення колекції «Метелики» та створення колекцій інших видів комах.

Роль Музею природи у еколого-просвітницькій роботі

Музей природи відіграє велику роль у просвітницькій роботі, зокрема поширенні екологічних та краєзнавчих знань про Поліський заповідник. За рік його відвідують 400–500 осіб: учні загальноосвітніх шкіл Овруцького, Олевського, Малинського, Лугинського районів, вчителі біології, географії, історії, директори шкіл, студенти (екологи, біологи, географи) та викладачі з різних закладів (Малинський лісотехнічний технікум, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Житомирський державний педагогічний університет ім. І. Франка, Переяслав-Хмель-

ницький педагогічний університет ім. Г. Сковороди тощо), науковці з різних установ, журналісти, представники профспілок та райдержадміністрації, працівники лісгоспів, мешканці міст (Київ, Житомир, Харків, Овруч, Коростень, Львів, Євпаторія, Переяслав-Хмельницький, Краснодон тощо), іноземні відвідувачі з Росії (Москва), Білорусії, Франції, Великобританії та інші гості заповідника. Велику цікавість до Музею природи виявляють також мешканці с. Селезівка, де знаходиться садиба Поліського природного заповідника, та люди з найближчих сіл (Бігунь, Можари, Хочино).

З просвітницькою метою поруч з більшістю опудал розташовані короткі описи біології відповідних тварин, стану їх чисельності у заповіднику. Більш детальну інформацію відвідувачі дізнаються на екскурсіях, також вона розміщена на стендах. Науковим відділом заповідника розроблені екскурсії по Музею природи для відвідувачів різних категорій (діти дошкільного віку, школярі, студенти, пересічні громадяни). Екскурсії дозволяють ознайомитися з біологією тварин, поглибити теоретичні знання з екології та охорони природи.

Особлива увага приділяється роботі з дітьми, які складають біля 80% відвідувачів музею. Головним завданням тут є формування екологічного мислення та дбайливого ставлення до природи, розуміння екологічних проблем. Для школярів екскурсія по Музею природи є змістовним доповненням до прогулянки еколого-пізнавальною стежкою Поліського заповідника. У музеї вони можуть ознайомитися з особливостями зовнішнього вигляду тварин, яких важко побачити у лісі, почути цікаві розповіді про їхню біологію. Тому на базі музею проводяться природознавчі вікторини, еколого-просвітницькі бесіди, конкурси малюнків та творів про природу для дітей з навколишніх шкіл. У музеї відбуваються також навчальні семінари з учнями шкільного лісництва, яке було створене в заповіднику ще 1985 року з метою набуття дітьми знань та практичних вмій з лісівництва, наукової та природоохоронної роботи на заповідних територіях.

Досвід просвітницької роботи показав, що найцікавішими для школярів є опудала великих тварин, таких як олень шляхетний, лось, кабан, борсук, бородата сова. Привертають їхню увагу також великі та яскраві комахи. Опудала, що розташовані у діорамах, які імітують природні умови, — більш цікаві для дітей, ніж ті, що об'єднані просто за систематичним принципом. Для того, щоби привернути увагу школярів до дрібних опудал, необхідно вказати на цікаві особливості їхньої біології (такі як хижацький спосіб життя, народження великої кількості дитинчат, добре розвинені органи чуття). Кращому запам'ятовуванню матеріал, сприяють питання, які екскурсовод може задавати учням під час екскурсії, а також природознавчі вікторини після її закінчення.

На відміну від дітей, студентську молодь та людей середнього віку (особливо мешканців великих міст) більше цікавить роль тварин та рослин в житті людини (в тому числі пов'язані з ними народні легенди та традиції), історико-краєзнавча інформація про заповідник. Велику увагу відвідувачів цієї категорії викликають карти України та Житомирської області з об'єктами ПЗФ. Характерна також зацікавленість станом наукових досліджень, чисельністю рідкісних та мисливських видів тварин, засобами охорони біорізноманіття у заповіднику. Порівняно з дітьми, студенти та люди середнього віку частіше розглядають фотографії представників флори та фауни, вивчають текстову інформацію на стендах. Тому, для гостей цієї категорії Музей природи став місцем, де вони можуть поспілкуватися з науковцями заповідника, дізнатися про сучасний стан та перспективи охорони природи в Україні.

Таким чином, навіть такі невеликі музеї, як Музей природи Поліського заповідника, можуть викликати значне зацікавлення людей та сприяти природоохоронній пропаганді. Тому створення нових природничих музеїв та підтримання і оновлення експозицій вже існуючих є важливим завданням для працівників природно-заповідного фонду України.

Жила С. М., Зеніна І. М. Хребетні Поліського заповідника // Поліському заповіднику 30 років. Збірник наукових праць. — Житомир: ОП «Житомирська об'єднана друкарня», 1999. — Вип. 1. — С. 62–72.

Жила С. Путівник по Поліському природному заповіднику. — Новоград-Волинський: НОВОград, 2008. — 284 с.

Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 600 с. — ISBN 978-966-97059-0-7.